

Zpřístupnění archiválií bývalých bezpečnostních složek

První právo/veřejný zájem:

„Ústředním lidskoprávním nárokem... je požadavek respektu k svébytnému uspořádání života, jehož jednou z primárních funkcí je... i záruka v podobě práva na ochranu osobních údajů.... Jádrem této úpravy je právo jednotlivce rozhodnout podle vlastního uvážení, zda, popř. v jakém rozsahu, jakým způsobem a za jakých podmínek mají být skutečnosti a informace z jeho osobního soukromí zpřístupněny jiným subjektům. ... Ústavní soud konstatoval, že právo na ochranu soukromého života je nezadatelným lidským právem, přičemž k omezení tohoto práva lze v demokratickém právním státě přikročit za účelem ochrany základních práv jiných osob nebo ochrany veřejného zájmu...“

První právo/veřejný zájem:

„Přístup k relevantním informacím je v demokratické společnosti obecným předpokladem realizace práva každého na aktivní účast ve veřejném životě.... Pilířem demokratické společnosti je otevřená diskuze o výkonu veřejné moci a jeho dopadech na jednotlivce v minulosti, v současnosti i v budoucnosti. Ideál skutečné demokracie stojí na společnosti, kde každý na sebe samého pohlíží jako na součást celku. Základním prvkem takové společnosti je občan, aktivně usilující o porozumění sám sobě v kontextu poznání osudů jiných ("jak bych se asi zachoval já?"). Elementární součástí přesvědčení o nepřipustnosti jakékoliv recidivy totalitního režimu je internalizace příběhů osob tímto režimem v minulosti pronásledovaných. ... Vstupuje-li zákonodárce do tohoto specifického informačního prostoru, je jeho zásah omezující právo na soukromí jedněch (pronásledovaných, popř. dalších, s jejich příběhy spjatých osob) ospravedlnitelný pouze v tom rozsahu, v jakém je způsobilý umožnit druhým (ostatním členům společnosti) nabytí jinak nedostupných poznatků o povaze totalitního režimu, které jim poskytnou příležitost k lepšímu sebepoznání na základě srovnání s osudy obětí pronásledování.“

Vztahy mezi těmito právy:

„Čím citelnější zásah do osobní integrity dotčeného jednotlivce výkon práva jiné osoby na přístup k informacím působí, tím účinnějšími zárukami ústavněprávní ochrany proti zneužití získaných informací musí být dotčená osoba vybavena. Přiměřenost zásahu je třeba posuzovat jak intenzitou jeho dopadu do osobní sféry dotčených osob, tak i počtem těchto osob. Záruky přiměřenosti zásahu spočívají nejen v rovném a transparentním nastavení pravidel přístupu k archivním informacím, ale i v reálné vymahatelnosti těchto pravidel a dostupnosti nezávislé a nestranné soudní kontroly. Při seznamování se s dokumenty a údaji ze spisů komunistických tajných služeb si navíc jak badatelé, tak i veřejnost musí být vědomi té skutečnosti, že tyto spisy mohou obsahovat polopravdy či lži, a proto se nemohou spoléhat na jejich věrohodnost.“

Posouzení Ústavním soudem:

„Ústavní soud podrobil napadené ustanovení testu legality a dospěl k závěru, že výjimka v tomto ustanovení upravená se nevymyká z rámce výhrady zákona... Zákon o archivnictví v § 34 a násl. umožňuje nahlížení do archiválií na základě žádosti a za dodržení podmínek stanovených tímto zákonem a badatelským řádem archivu, čímž jsou dány limity prostředků a způsobu zpracování osobních údajů.... Samotné poskytnutí přístupu k archiváliím nezahrnuje ani nijak neimplikuje zahrnutí případných navazujících forem dalšího zpracování osobních údajů v archiváliích obsažených. ... Archiv je ... povinen dbát, aby jiná osoba zpřístupněním archiválie s údaji o ní badateli neutrpěla újmu na svých právech, byla zachována její lidská důstojnost a nebylo neoprávněně zasaženo do jejího soukromého a osobního života. Archiv především musí přijmout potřebná opatření proti neoprávněnému zpracování údajů. Této povinnosti archiv vyjde vstříc tím, když přiměje žadatele podpisem badatelského listu odkazujícího na badatelský řád k prohlášení, že si - jako badatel - bude plně vědom

odpovědnosti spojené s případným dalším nakládáním se získanými osobními údaji, zejména s jejich zveřejněním, k němuž si musí vyžádat předem souhlas dotčené osoby. ...

Na základě provedeného testu legitimacy Ústavní soud shledal, že napadené ustanovení, dotýkající se práva na soukromí, sleduje cíl přípustný v demokratické společnosti. ... Neúplné zpřístupnění archivních informací, k němuž by (v případě zrušení výjimky) neudělení předchozího souhlasu dotčené osoby vedlo, by umožnilo jen deformované, a nikoliv plnohodnotné poznání totalitní minulosti. Takto odosobněná společenská sebereflexe by se musela obejít bez autentického prožitku příběhů vypovídajících nejen o osudech pronásledovaných osob ..., ale - a to především - jejich pronásledovatelů. Oslabená ostrost těchto výpovědí by nedovolila dostatečně intenzivní společenskou katarzi minulosti, která je trvale zapotřebí.... Ústavní soud považuje zachování dosavadního otevřeného režimu nahlížení do archiválií a dalších svědectví o činnosti tehdejších represivních složek za nezbytné nejen pro objektivní historické poznání praktik minulého režimu a pojmenování jejich organizátorů a vykonavatelů, ale i pro vzdělávání občanů vedoucí je k samostatnému úsudku o potřebě včas rozpoznat náznaky autoritářských tendencí ve společnosti, k upevňování základů demokratického právního státu, rozvoji občanské společnosti a naplňování ideálu spravedlnosti.

Poté Ústavní soud přistoupil k provedení testu proporcionality v užším smyslu, jenž má ověřit, že při používání zákonných omezení základních práv a svobod je šetřeno jejich podstaty a smyslu Zachování materiálního obsahu práva na soukromí vyžaduje, aby v každém jednotlivém případě docházelo jen k takovému omezení základního práva, které je nutné a spravedlivě požadovatelné v demokratickém právním státě k tomu, aby byl ještě naplněn účel omezení.... K neoprávněnému zásahu do osobnostních práv (by) ...nemohlo dojít pouhým nahlížením do archiválie podle napadeného ustanovení, nýbrž až případným dalším zpracováním pro potřeby televizního vysílání bez souhlasu žalobce. ... Napadené ustanovení zákona o archivnictví nezbavuje stát povinnosti ochránit informace z nejméně osobní sféry jednotlivce a zvláště zranitelné osoby. Tuto kontrolní úlohu plní v první řadě Úřad pro ochranu osobních údajů výkonem dozorové činnosti a uplatňováním pokut za přestupky (až do výše 5 mil. Kč u fyzických osob), resp. za správní delikty (až do výše 10 mil. Kč u právnických osob a podnikajících fyzických osob) ... Porušení povinnosti badatelem ...může být stíženo žalobou na ochranu osobnosti V případech vážné újmy na právech nebo oprávněných zájmech dotčené osoby není vyloučena ani trestní odpovědnost jednotlivce a ... také právnické osoby pro trestný čin neoprávněného nakládání s osobními údaji

Ústavní soud dospěl k závěru, že z hlediska základního práva na ochranu osobních údajů je pouhé nahlížení do archiválií obsahujících informace o činnosti bezpečnostních složek totalitního režimu podle napadeného ustanovení legálním, legitimním a proporcionálním zásahem do tohoto práva, vyváženým vůči základnímu právu na přístup k informacím a ospravedlněným se zřetelem k významnému společenskému zájmu na autentickém poznání minulosti. Tento omezující zásah nedosahuje intenzity poškození lidské důstojnosti, cti a dobrého jména, neboť není spojen s oprávněním badatele zveřejnit získané údaje či jinak je zpracovávat bez předchozího souhlasu dotčené osoby. Orgány státu, především Úřad pro ochranu osobních údajů a obecné soudy, se přitom nemohou vzdát své odpovědnosti za účinnou kontrolu postupu archivů a badatelů při přijímání opatření, která mají zabránit neoprávněnému nebo nahodilému přístupu k osobním údajům a jejich neoprávněnému zpracování, jakož i jinému zneužití. ... (a) musejí účinně postihovat rovněž přestupky a správní delikty badatelů v případě nedodržení podmínek pro nahlížení do archiválií, které jsou stanoveny zákonem o archivnictví a badatelským řádem, a to včetně důsledného uplatňování pokut i sankčních nástrojů práva občanského a trestního.“

Odlíšné stanovisko:

„...Přijatý nálezu důsledně rozlišuje mezi "nahližením" do archiválií (jejich individuálním zpřístupňováním) a "zveřejněním" jejich obsahu ..., přičemž za zásah, k němuž může dojít na základě napadeného ustanovení, označuje toliko "nahližení" badatelů, umožňující jejich seznámení se s citlivými osobními údaji dotčených osob. V této souvislosti se ale již málo zdůrazňuje, že badatelem je ve smyslu zákona o archivnictví jakákoliv fyzická osoba, přičemž její oprávnění nahližet může být vykonáváno za jakýmkoliv účelem....

Pokud jde o vhodnost přezkoumávaného zásahu k dosažení sledovaného cíle, je zřejmé, že neomezená možnost nahližení do předmětných archiválií umožňuje "poznání minulosti". Tím se dostáváme k dalšímu kroku prováděného testu, jímž je posouzení potřebnosti zásahu, tedy zda sledovaného účelu nelze dosáhnout i jiným způsobem, jenž by byl šetrnější k dotčenému základnímu právu. O tom, že takovýto šetrnější způsob je možný, vypovídá již v nálezu obsažený přehled právních úprav jiných zemí, jež mají obdobnou zkušenost s nedemokratickými režimy. Jejich srovnání by mělo obsahovat závěr, že žádná z těchto zemí neznemožnila přístup veřejnosti k archiváliím vztahujícím se k činnosti jejich někdejších represivních složek, současně však tento přístup nikdy nebyl zcela neomezený. Ve všech případech byl v té či oné míře kladen důraz na požadavek ochrany citlivých osobních údajů osob, jež se z nějakého důvodu staly předmětem zájmu někdejších represivních složek. Neomezené zpřístupnění těchto archiválií, jež bylo stvrzeno přijatým nálezu, je specifíkem našeho právního řádu, které nemá v okolních zemích obdoby.

...(P)ravní záruky bránící zneužití citlivých osobních údajů, které se badatel dozví při nahližení do předmětných archiválií, (jsou) možnost domáhat se ochrany prostřednictvím občanskoprávní žaloby na ochranu osobnosti a ... povinnost státu stíhat a sankcionovat porušení povinností podle zákona ... o ochraně osobních údajů ..., nebo podle příslušných trestních předpisů.. ...(U)vedenými prostředky má být sankcionováno, že badatel sdělil jiné osobě, osobám či veřejnosti určitý citlivý osobní údaj, který si však kterýkoliv z adresátů tohoto sdělení může bez jakýchkoliv omezení zjistit v příslušném archivu. ... Jen stěží lze chránit citlivé osobní údaje dotčených osob tím, že budu postihovat sdělení těchto údajů třetím osobám, kterým zákonná úprava sama přiznává právo se s těmito údaji seznámit v rámci nahližení do archiválií. ...

(N)astíněná možnost soukromoprávní či veřejnoprávní sankce by mohla bránit zneužití citlivých osobních údajů získaných nahližením pouze tehdy, jestliže by zákonná úprava vázala přístup k těmto údajům na určitý konkrétní účel a zároveň by v tomto ohledu omezovala okruh oprávněných osob. ... K určitým informacím má prostě přístup jen omezený okruh osob, které zavazuje povinnost mlčenlivosti, jejíž porušení může být sankcionováno. ... (Z)ájem na "poznání minulosti" nemůže převážit, jestliže by následkem zákonem stanoveného režimu nahližení měl být zásah do důstojnosti dotčených osob. Právní úprava, která ponechává přístup k jejich citlivým osobním údajům otevřen pro kohokoliv, přitom takovýto zásah nepochybně zakládá, neboť - zjednodušeně řečeno - umožňuje učinit jejich nejintimnější osobní sféru předmětem bádání ze strany široké veřejnosti, a to se všemi negativními důsledky, které z toho pro dotčenou osobu a její soukromý život mohou plynout.“

(zdroj: nálezu Ústavního soudu sp. zn. Pl.ÚS 3/14 ze dne 20.12.2016)

Vědecké bádání s Adolfem Hitlerem

První právo/veřejný zájem:

„Svoboda projevu, myšlení či vědeckého bádání, patří mezi základní pilíře demokracie a je podmínkou rozvoje společnosti. Záruka ochrany se pak vztahuje nejen na myšlenky, názory a informace všeobecně akceptované a přijímané, ale i na ty, které jsou ve své podstatě "konfliktní", "šokující" či "zraňující", ať již jednotlivce nebo větší skupinu osob. Akceptovatelné proto je i užití ostrých přirovnání, opírají-li se o kritizovaný základ a slouží k dokreslení či přiměřenému "dotváření" cílů kritiky, na rozdíl od samoučelných vulgarit či urážek sloužícím jen ke snížení důstojnosti či cti osob. V projednávaném případě je důležité, že sporné výroky představují výsledek bádání stěžovatelky (historičky a "profesionálky") a jde o její hodnotící úsudek (soud), který vyjadřuje názor autorky a její postoj k faktům na základě vlastních (subjektivních) kritérií. ... (K)ritika vyslovená v hodnotících soudech musí být přiměřená a odůvodněná...., avšak přijatelná míra expresivity hodnotových soudů nesmí vybočit z mezí uznávaných pravidel slušnosti. V opačném případě by "veřejně šířená stanoviska" ztratila charakter korektního úsudku nebo názoru a z tohoto důvodu by se ocitla mimo meze ústavní ochrany.“

Druhé právo/veřejný zájem:

„... (J)e zaručena "svoboda vědeckého bádání a umělecké tvorby" a povinnost států je "respektovat svobodu, nezbytnou pro vědecký výzkum a tvůrčí činnost"; tím je zaručena ochrana před mocenským zásahem státu do procesu obsahu a metod vědecké činnosti. Svoboda vědeckého bádání nevyžaduje žádné zmocnění nebo prováděcí právní normy a je vyloučen i jakýkoli monopol (státu) na vědu, jejíž vývoj spočívá v diskursu mezi vědci navzájem i k ostatním. Proto se svoboda vědeckého bádání nevztahuje pouze na jedno určité pojetí vědy nebo na jednu určitou vědeckou teorii, ale je zaručena svoboda každé činnosti, kterou lze pro obsah i formu chápat jako vážný a promyšlený (systematický) pokus o zjištění pravdy. ... Ústavní soud pokládá za samozřejmé, že také svoboda vědeckého bádání (jako je tomu u všech lidských práv) má své hranice a končí tam, kde koliduje s jinými ústavními právy (např. s právem na život, lidskou důstojnost); přirozeným korektivem svobody vědeckého bádání jsou také etické normy.

Jde-li přitom o výsledek badatelské činnosti, musí soudný badatel dát pozor na užitá přirovnání.... "Oproti běžnému zpravodajství je na přesnost skutkových tvrzení a adekvátnost hodnotících úsudků, šířených v publikacích, založených na výsledcích odborného bádání, nutno klást zvýšené nároky; je nutno brát ohled na rozdíl mezi specifiky běžného periodického tisku, určeného pro informování nejširší veřejnosti (na rozdíl od publikací odborných), který v určitých případech musí přistupovat k určitým zjednodušením. Naopak na odborné publikace je nutno hledět přísněji s ohledem na vyšší odbornost a s tím spojenou autoritu původce výroku, ale i absenci časového tlaku, která vyloučí ukvapené výroky obsahující nechtěné konsekvence. Poukazuje-li tedy stěžovatelka na to, že její výroky jsou výsledkem vědecké práce, je zapotřebí, aby si dala na vyřčená přirovnání větší pozor, formulovala uvážlivě a vážila použité formulace v širším kontextu."

Posouzení Ústavním soudem:

„1. výrok: „... *Použijeme-li logiku, kterou se správní orgán ve věci Salmova údajného neprovinění řídil, dospějeme k šokujícímu závěru. Na otázku: "Provinil se Adolf Hitler svými činy proti lidstvu?" musíme totiž odpovědět: "nikoliv, neprovinil, protože zemřel dříve, než nad ním Norimberský soud mohl vynést rozsudek"*“

2. výrok: "(S ohledem na historické události z let 1938-1939) *Vyplnění žádosti (Fragebogen o udělení občanství H. Salmem) je možné označit za čin blížký vlastizradě*",“

„První sporný výrok se vyznačuje zvýšeným stupněm expresivity, objevují-li se v něm výrazy "Adolf Hitler" a "Norimberský soud". Právě jejich použití je nutno posoudit jako překročení přípustné míry kritiky za situace, kdy se vztahují ke konkrétní osobě a z kontextu celého článku je pro běžného čtenáře snadno učinitelný závěr, že mezi osobami Huga Salma-Reifferscheidta a Adolfa Hitlera není rozdílu (je mezi nimi podobnost). Uvedené platí i přesto, že stěžovatelka chtěla podle svého tvrzení jen poukázat na (ne)logické rozhodování správních orgánů. Byla-li stěžovatelka vedena takovým úmyslem, nesmí, zvláště jako historička, opomenout skutečnost, že právě pro správní (ne)rozhodnutí je historicky sporné, co a proč Hugo Salm-Reifferscheidt před mnoha lety učinil, sporu však není o tom, ke komu je přirovnáván. Přirovnání k jedné z nejodpudivějších postav moderní historie musí být, byť jen v náznaku, urážlivé pro každého. Nelze se proto divit dcerám zemřelého Huga Salma-Reifferscheidta, že se jich "hodnotící soud" stěžovatelky, z něhož může každý podprůměrný znalec historie dovodit přirovnání jejich otce k Adolfu Hitlerovi, dotkl

V případě druhého výroku...nelze přejít srovnání, která stěžovatelka ve výroku nesporně užila. Stať, v níž se výrok objevil, je třeba posuzovat v celém jejím kontextu, nelze zkoumat jen jednotlivá tvrzení, či snad dokonce slova, jak se snaží navodit stěžovatelka. Termín "vlastizrada" nebo "velezrada" stěžovatelka naplnila svým vlastním subjektivním obsahem, "...jestliže se ... přihlásil k německému národu, aby získal německou státní příslušnost, bylo to ... chápáno jako projev zrady československého státu...". Stěžovatelka učinila jednoznačný závěr o vlastizrádném jednání, za které se po válce popravovalo, což jí bylo nepochybně známo, aniž by kdy byly prokazatelně osvětleny důvody, pro které Hugo Salm-Reifferscheidt předmětnou žádost vyplnil. Obdobně konstatoval ve svém rozsudku i Nejvyšší soud: "... jde o hodnotový soud žalované, která je historička a nikoli právnička...". ...Podle Ústavního soudu musí být vědec, tedy i stěžovatelka, uvážlivý, a odborné termíny musí používat pouze v jejich pravém významu. Nesprávným a subjektivním výkladem jednak degraduje svůj vědecký přístup a současně se vystavuje nebezpečí žaloby - jako v projednávané věci.“

...Přestože stěžovatelka publikovala výsledky vědecké práce, vycházela podle svého tvrzení z rozsáhlé analýzy studijních materiálů a používala metody obvyklé při vědeckém výzkumu, prezentovala své poznatky způsobem, který, jak výše zmíněno, je hodnotícím soudem způsobilým zasáhnout do práv jiných osob. V posuzovaném případě Ústavní soud sdílí závěry obecných soudů, že stěžovatelka meze ochrany svobody vědeckého bádání překročila. Ústavnímu soudu přitom nepřísluší posouzení vědecké hodnoty pojednání, v němž byly užity výroky, pro které byla na stěžovatelku podána žaloba, nehodlá posuzovat věrohodnost archivních a jiných materiálů, z nichž stěžovatelka vycházela, ani závěry, ke kterým dospěla. Není totiž úkolem soudní moci provádět historická bádání a posuzovat jejich výsledky. Úkolem soudního přezkumu je pouze, a to výhradně k předloženému návrhu, zhodnotit způsob, jakým byla se zjištěnými poznatky seznámena široká veřejnost.“

(zdroj: nález Ústavního soudu sp. zn. III.ÚS 3393/15 ze dne 13.9.2017)

Lex dura sed lex

Skutkové okolnosti:

„(P)latné znění zákona č. 217/1994 Sb., o poskytnutí jednorázové peněžní částky některým obětem nacistické perzekuce... (zakládá) nerovnost občanů v důstojnosti i právech a nerespektuje zákaz diskriminace. Základ pro toto tvrzení spatřuje navrhovatelka v tom, že zákon vyžaduje existenci manželství s postiženým občanem v době jeho postižení a tím pomíjí, že v některých oblastech dnešní České republiky platily přísnější předpisy a krutější germanizace. Tak tomu bylo i na Těšínsku, které bylo začleněno do Německé říše a kde platily jiné předpisy. Z okruhu oprávněných osob tak jsou vylučovány ty, které v důsledku těchto skutečností manželství uzavřít nemohly. To dokládá na svém vlastním příběhu, kdy musela žádat o povolení uzavřít sňatek s J.P., který byl Polák, a kdy vlastně tato žádost, podaná v březnu 1942 německým úřadům, se stala důvodem perzekuce. Při jednání o povolení manželství odmítl J.P. "přihlášku k Němcům", a to mělo za následek, že místo vyřízení žádosti byli oba uvězněni v Těšíně. Stěžovatelka, které se mezitím narodilo dítě, byla po měsíci propuštěna, její druh a otec dítěte však skončil v koncentračním táboře v Osvětimi. Odtud se vrátil 6. června 1945 těžce nemocen, přesto však dne 30. 6. 1945 došlo k uzavření sňatku, kterému za okupace bránily předpisy uplatňované na území Těšínska. Manželství pak trvalo do 7. 1. 1993, kdy J.P. zemřel.“

Posouzení Ústavním soudem:

Za jádro návrhu lze považovat tvrzení o porušení zásady rovnosti, kterého se měl zákonodárce dopustit tím, že neposkytl stejnou výhodu (tedy finanční zadostiučinění) všem osobám, které byly vystaveny nacistické perzekuci ve stejném nebo podobném rozsahu. Tato nerovnost je spatřována v tom, že použití institutu manželství a jeho trvání v době perzekuce jako kritéria pro určení oprávněných osob ... vylučuje z nároku ty osoby, které byly ve fakticky stejné situaci, u nichž však k uzavření manželství nedošlo či ani dojít nemohlo, ani ne tak pro důvody subjektivní, ale pro objektivní nemožnost uzavření manželství.

Zásadní otázkou je, zda lze namítat nerovnost tam, kde zákon stanoví pro všechny subjekty, které lze zahrnout pod osobní rozsah právního předpisu, stejné podmínky nároku. Podle názoru Ústavního soudu tomu tak není, neboť o nerovnost by se mohlo jednat pouze tehdy, pokud by určitá skupina osob musela pro zařazení splňovat nějakou další (zvláštní) podmínku. V ustanovení ... předmětného zákona však jsou pro všechny vdovy, vdovce a sirotky, tedy pro všechny vymezené oprávněné subjekty, stanoveny podmínky stejné. To, že zákonodárce mohl postupovat i jinak, případně umožnit, aby v některých případech (kterým patrně je i případ navrhovatelky) mohl správní orgán odstranit tvrdost zákona, nelze samo o sobě považovat za zvýhodnění či znevýhodnění určité skupiny občanů, byť by i Ústavní soud byl názoru, že takové ustanovení bylo vhodné do zákona vložit.

(zdroj: nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 47/95 ze dne 2.4.1996)

Sirotek

Skutkové okolnosti:

Na základě kupní smlouvy ze dne 30. 8. 1906 nabyli prarodiče stěžovatele (rodiče jeho otce) MUDr. Otto Hoffmann a Hermína Hoffmannová dům v obci Mimoň pod č. p. X1, postavený na pozemku, tehdy vedeném pod p. č. X2, a pozemek tehdy vedený pod p. č. X2, vše zapsané v knihovní vložce č. X3 katastrální obec Mimoň, soudní okres Česká Lípa. Podle ustanovení § 2 odst. 1 vyhlášky ze dne 12. 5. 1939 Říšské sbírky zákonů... byly výše uvedené nemovitosti zkonfiskovány Německou říší jako židovský majetek. Po skončení 2. světové války byl na základě dekretu prezidenta republiky č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondch národní obnovy ...majetek po stěžovatelových prarodičích ... zkonfiskován ve prospěch Československé republiky..., neboť tento majetek byl označen jako majetek bývalé Německé říše. ... Přitom na základě ustanovení § 1 dekretu č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkově-právních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, ... byly zneplatněny veškeré majetkové převody provedené po 29. 9. 1938 pod tlakem rasové perzekuce, což se vztahovalo i na nemovitosti po prarodičích stěžovatele židovského původu.

Stěžovatel se u Okresního soudu v České Lípě svojí žalobou... domáhal určení, že vlastníky předmětných nemovitostí byli ke dni úmrtí, tj. ke dni 26. 10. 1942, jeho prarodiče MUDr. Otto Hoffmann a Hermína Hoffmannová, každý z ideální jedné poloviny. V řízení prokázal, že všichni členové jeho rodiny zemřeli za války násilnou smrtí v souvislosti s rasovou perzekucí (včetně jeho rodičů MUDr. Jana Hoffmanna a MUDr. Alžběty Hoffmannové, zmíněných prarodičů, strýce Františka Hoffmanna, tety Gertrudy Steinové a jejího manžela Ing. Karla Steina), a stal se tak univerzálním dědicem. Samotný stěžovatel koncentrační tábor, do kterého byl odeslán ve čtyřech letech, přežil. O nemovitosti svých prarodičů v obci Mimoň neměl ani ponětí a dozvěděl se o ní v zásadě náhodou v době, kdy všechny lhůty podle restitučních předpisů již uplynuly. Uplatnil proto určovací žalobu, kterou opřel o shora uvedené skutečnosti dvojí absolutně neplatné konfiskace předmětného majetku Velkoněmeckou říší a Československým státem, o okolnosti zvláštního zřetele hodné, dané rasovou perzekucí, a naléhavý právní zájem na požadovaném určení, neboť bez tohoto určení nemůže být obnoveno dědické řízení, v němž by bylo rozhodováno o majetku, který vyšel dodatečně najevo.

Okresní soud v České Lípě po provedeném dokazování stěžovateli vyhověl, shledal na jeho straně naléhavý právní zájem a ... vyslovil, že předmětné nemovitosti byly ke dni úmrtí, tj. ke dni 26. 10. 1942, vlastněny MUDr. Otto Hoffmannem a Hermínou Hoffmannovou. ... Soud ... dospěl k závěru, že stěžovatel bez své viny nemohl využít cestu restitučních předpisů, a v daném výjimečném případě není pro důvody zvláštního zřetele hodné...vyloučeno uplatnit nárok určovací žalobou... Soud pak uzavřel, že na základě neplatné konfiskace nemůže být vlastníkem nemovitostí právní nástupce tehdejšího Československa, ale vlastník původní, který nemovitosti získal na základě platného nabývacího titulu, jímž byla kupní smlouva ze dne 30. 8. 1906, kterou prarodiče stěžovatele nabyli předmětné nemovitosti. Po odvolání žalovaného však Krajský soud v Ústí nad Labem - pobočka v Liberci ... rozsudek okresního soudu změnil tak, že žaloba se zamítá.... Odvolací soud... dospěl k jinému závěru ohledně přípustnosti žaloby na určení. Uzavřel, že stěžovatel přece jen mohl svůj nárok uplatnit podle restitučních předpisů a z toho důvodu je žaloba na určení vyloučena. ...Podle názoru odvolacího soudu se stěžovatel mohl a měl zajímat o to, jestli případně neexistoval nějaký majetek po předcích a zda jej nelze podle restitučních předpisů vydat. Dále konstatoval, že každý se musí o svá práva brát, a proto neměl nikdo povinnost ho na možnost restituce upozorňovat, a to ani ohledně majetku, který nepřešel na třetí osoby, ale zůstal ve vlastnictví konfiskujícího státu. ... K těmto závěrům se v podstatě přiklonil i Nejvyšší soud, který ... odmítl stěžovatelovo dovolání.

Posouzení Ústavním soudem:

„Definici právního a ústavního státu nelze přitom vymezit jen výčtem organizačních... náležitostí: nejpodstatnější složkou těchto pojmů je jejich hodnotová vázanost na demokratickou povahu ústavního státu a na takové chování právního státu, jež je nejen ve shodě s formálněprávními předpisy, ale je také spravedlivé. ... Úkolem soudce v podmínkách materiálního právního státu tak vždy musí být snaha nalézt řešení, které by zajišťovalo maximální realizaci základních práv účastníků řízení, a není-li to ve vztahu k jednomu z nich možné, rozhodnout v souladu s ideou spravedlnosti,

(Ústavní soud) (p)osuzoval, zda stěžovatel obchází svým postupem restituční předpisy, zda těchto předpisů mohl reálně využít, nebo mu nezbylo nic jiného než se majetku po svých prarodičích domáhat určovací žalobou. ... Nejvyšší soud... uvedl, že "stěžovatel v dosavadním řízení neuvedl dostatečně silné důvody, pro něž nemohl svá práva uplatnit v rámci restitucí...". Ústavní soud (j)e ... rovněž přesvědčen, že stěžovatel takové silné důvody uvedl a prokázal. Ústavní soud... nemá žádný důvod nevěřit stěžovateli, že o nemovitostech nevěděl a že vše se událo tak, jak popisuje. Uvedené neznamená, že každý, kdo tvrdí, že o majetku podléhajícím restitučním předpisům nevěděl, má otevřenou cestu k uplatnění určovací žaloby. Ve většině takových případů skutečně převáží zásada "vigilantibus iura", ale ve zkoumané věci se podle názoru Ústavního soudu vyskytují okolnosti takového charakteru, že by bylo nespravedlivé na tomto přísném principu setrvat....

(S)těžovatel již ve svém prvním podání v dané věci k Okresnímu soudu v České Lípě přehledně uvedl a prokázal, že jeho prarodiče zakoupili v roce 1906 předmětné nemovitosti, které jim byly neoprávněně konfiskovány nejdříve roku 1944 Velkoněmeckou říší jako osobám židovské národnosti a v roce 1949, opět neoprávněně, Československým státem jako "německý majetek". Stěžovatel zdůraznil, že o existenci těchto nemovitostí nevěděl a ani nemohl vědět, a proto nemohl žádat o jejich vydání podle restitučních předpisů. Proto mu nezbylo než se žalobou domáhat určení, že jeho prarodiče byli k datu úmrtí vlastníky těchto nemovitostí, aby následně mohl jako jediný, univerzální dědic navrhnout dodatečné projednání dědictví. Je notorií, že v právním státě se majetku ani nároku na něj nikdo dobrovolně nezbavuje. Stěžovatel nebyl laxním ani nedbalým, což prokazuje také skutečnost, že majetku, o kterém měl povědomost, se řádně domáhal a domáhá, ale z výše popsaných, zvláštního zřetele hodných důvodů zjistil, že majetek po jeho prarodičích vůbec existuje, pozdě, až po uplynutí všech restitučních lhůt. Pokud k uvedeným skutečnostem... obecné soudy dostatečně nepřihlédly, porušily tím základní garance spravedlivého zjišťování materiální pravdy.

(zdroj: nález Ústavního soudu sp. zn. I. ÚS 3943/14 ze dne 2.8.2016)

Dědictví po babičce

Skutkové okolnosti:

V roce 1949 zemřela paní Carolina Pujol Oller (z Andorry), vdova po Francesc Pla Guash, a zanechala tři děti: Francesca-Xaviera, Carolinu a Saru. Závěr sepsala před notářem v roce 1939. Podle sedmé klauzule závěti odkázala svůj majetek svému synovi Francescovi-Xavierovi jako doživotnímu uživateli. Pokud by nemohl dědit, má majetek přejít na jeho sestru Carolinu, a pokud by ona také nemohla dědit, měl přejít na Sářina syna Josepa Antoniho Serra Pla. Zůstavitelka uvedla, že Francesc-Xavier ... může převést majetek pouze na syna nebo vnuka zrozeného ze zákonného a kanonického manželství. Pokud tyto podmínky nebudou splněny, závěť stanovila, že na její majetek budou mít nárok děti a vnoučata náhradních dědiček. Francesc-Xavier, uzavřel kanonické manželství s Roser Puncernau Pedro. Listinou vypracovanou dne 11. listopadu 1969 před notářem v La Coruña (Španělsko) adoptovali syna Antoniho v souladu s postupem pro úplnou adopci. ... V roce 1995 Francesc-Xavier Pla Pujol vyhotovil závěť, ve které ... zanechal majetek, který užíval na základě poslední vůle své matky, doživotně své ženě k užívání a svému adoptivnímu synovi Antonimu jako náhradnímu dědici....Dne 12. listopadu 1996 Francesc-Xavier Pla Pujol zemřel. Jedinými potenciálními dědici původní pozůstalosti ... jsou tedy Antoni Pla Puncernau a jeho matka, a dvě sestry, Carolina a Immaculada Serra Areny, které jsou pravnučkami původní zůstavitelky. (Ty) tvrdily, že (Antoni Pla Puncernau) jako osvojené dítě nemohl dědit na základě závěti zůstavitelky z roku 1939, a proto zahájily občanskoprávní řízení u (soudu prvního stupně), který jejich žalobu zamítl. (Odvolací soud) zrušil rozsudek v odvolacím řízení a vyhověl návrhu. Odvolání proti uvedenému rozsudku bylo zamítnuto Ústavním soudem.

Argumentace národních soudů:

(Soud), který se věcí zabýval v prvním stupni, analyzoval ustanovení závěti gramaticky s ohledem na historické pozadí a použití římského práva ve znění kanonického práva, které je zdrojem obecného práva použitelného v Andoře. Dospěl k závěru, že žaloba musí být zamítnuta. Podle jeho názoru ani znění ustanovení, ani úmysl zůstavitelky nemohly zabránit adoptovaným dětem v dědění ze závěti. Corpus iuris civilis znal institut adopce...(podle nějž) adoptované dítě opustí svou původní rodinu a plně se začlení do rodiny nové včetně dědických práv. (Vyšší soud naopak vyložil) relevantní skutečnosti a právní předpisy odlišně. (Z)jistil, že adopce byla v Andoře během první poloviny 20. století prakticky neznámá. Při zkoumání záměru svědectví soud konstatoval, že jak v době vydání závěti v roce 1939, tak při smrti zůstavitelky v roce 1949 nebyly adoptované děti ... považovány za součást rodiny z právního i sociologického hlediska. Soud shledal, že k tomu, aby adoptované děti mohly dědit ..., by nesměl být pochyb o úmyslu zůstavitelky odchýlit se od obvyklého významu připsovaného tomuto uspořádání. Výrazy použité v závěti tento závěr nepodporovaly.

Posouzení Evropským soudem pro lidská práva:

V projednávané věci měl výklad předmětného ustanovení závěti provedený (odvolacím soudem) za následek zbavení stěžovatele (Antoni Pla Puncernau) jeho práva dědit majetek jeho babičky ve prospěch dcer jeho bratrance. Kromě toho zrušení kodexu vedlo ke ztrátě práva druhé stěžovatelky (Roser Puncernau Pedro) na doživotní užívání nemovitostí, které jí zanechal její zesnulý manžel. Vzhledem k tomu, že testamentární dispozice, jak ji formulovala Carolina Pujol Oller, nerozlišovala mezi biologickými a adoptovanými dětmi, nebylo nutné ji tímto způsobem interpretovat. ...V závěti není nic, co by naznačovalo, že zůstavitelka zamýšlela vyloučit adoptované vnuky. Soud chápe, že tak mohla učinit, ale pokud to neudělala, jediným možným a logickým závěrem je, že to nebylo jejím záměrem. Výklad pojednání o závěti ze strany odvolacího soudu, který spočíval ve vyvození ... závěru, že jelikož výslovně neuvedla, že nevylučuje adoptivní syny, znamenalo to, že je chtěla vyloučit, se zdá být nepřirozený a v rozporu s obecnou právní zásadou, že pokud je prohlášení jednoznačné, není třeba zkoumat záměr osoby, která jej učinila. Takový výklad se tedy rovná soudnímu odnětí dědických práv adoptovanému dítěti.

V projednávané věci nevidí Soud žádný legitimní cíl sledovaný dotčeným rozhodnutím, ani objektivní a rozumné odůvodnění, na kterém by mohl být založen rozdíl provedený vnitrostátním soudem. Podle názoru Soudu, pokud je dítě adoptováno..., je ve všech ohledech ve stejném právním postavení jako biologické dítě jeho rodičů, ať již zde o vztahy a důsledky spojené s jeho rodinným životem, či z něj vyplývající vlastnická práva. ... Soud opakuje, že Úmluva... je živým nástrojem, který je třeba vykládat ve světle současných podmínek, a že v členských státech Rady Evropy je dnes přikládán velký význam otázce rovnosti mezi dětmi narozenými v manželství a dětmi narozenými mimo manželství, pokud jde o jejich občanská práva ... I za předpokladu, že by předmětné ustanovení závěti vyžadovalo výklad vnitrostátních soudů, nemohl by být proveden výlučně s ohledem na společenské podmínky existující v době vydání závěti nebo v době smrti zůstavitelky... zejména pokud mezi datem vydání závěti a datem předání pozůstalosti dědicům uplynulo období 57 let. Pokud uplynula tak dlouhá doba, během níž došlo k hlubokým sociálním, ekonomickým a právním změnám, nemohou soudy tyto nové skutečnosti ignorovat. ... (V)ýklad... by se měl snažit zjistit záměr zůstavitele a vykonat vůli zůstavitele, přičemž je třeba mít na paměti, že „nelze předpokládat, že by zůstavitel myslel to, co neřekl „ a aniž by přehlížel důležitost výkladu testamentární dispozice způsobem, který nejvíce odpovídá domácímu právu a Úmluvě, jak je vykládána v judikatuře Soudu.

Odlíšné stanovisko:

Skutečnost, že podle Úmluvy je zákonodárným nebo soudním orgánům státu zakázána diskriminace mezi jednotlivci... neznamená, že je rovněž vyloučeno, aby soukromé osoby diskriminovaly na základě rozlišování při nakládání se svým majetkem. Zůstavitel musí mít v zásadě možnost si při výkonu svého vlastnického práva zvolit, komu majetek odkáže, a podle vůle rozlišovat mezi potenciálními dědici tím, že (mimo jiné) rozlišuje mezi biologickými a adoptivními dětmi a vnoučaty. ... (P)rávo zůstavitele na výběr dědice nachází ochranu podle Úmluvy. Stát musí v zásadě prostřednictvím svých soudních orgánů uznat takové dispozice soukromé závěti a nelze to považovat za porušení jeho povinností vyplývajících z Úmluvy ..., kromě výjimečných okolností, kdy lze konstatovat, že dispozice odporuje základním ideálům Úmluvy nebo se zaměřuje na zničení práv a svobod v nich stanovených. Zůstavitelka přijal rozhodnutí, které bylo možná nespravedlivé, ale nelze jej ani podle současných standardů považovat za odporující základním ideálům úmluvy nebo za jinak ničící práva úmluvy. Stát byl tedy povinen respektovat a naplňovat její vůli a nebylo mu dovoleno ani od něj čekáno, že nahradí dědická kritéria v závěti vlastními. Nelze tedy konstatovat, že by stát provedením této poslední vůle porušil úmluvu.

Většina dále tvrdí, že i když závět vyžadovala interpretaci, neměla být vykládána výlučně s ohledem na sociální podmínky existující v době, kdy byla učiněna nebo kdy zemřela zůstavitelka a že jakýkoli výklad měl brát v úvahu hluboké sociální, ekonomické a právní změny, ke kterým došlo v následujícím období 57 let. (P)okud vnitrostátní soudy měly ... usilovat o zjištění záměru zůstavitelky při použití sporné klauzule, mělo by jim rovněž v zásadě být umožněno vykládat jí s ohledem na sociální a právní podmínky, které převládaly v době, kdy byla závěť sepsána, spíše než v době, kdy klauzule začala být zkoumána.

(zdroj: rozsudek Evropského soudu pro lidská práva ve věci Pla a Puncernau proti Andoře ze dne 13.7.2004, stížnost č. 69498/01)

Zákon o letecké bezpečnosti

Znění zákona:

„Okamžité působení ozbrojenými silami je povoleno pouze tehdy, pokud lze podle okolností předpokládat, že letadlo by mělo být použito k ohrožení životů lidí a že je to jediný prostředek k odvrácení tohoto současného nebezpečí.

Posouzení soudem:

"Lidský život je vitálním základem lidské důstojnosti jako základního ústavního principu a nejvyšší ústavní hodnoty. Každý člověk má tuto důstojnost jako osoba bez ohledu na své kvality, fyzický či duševní stav, úspěchy a společenské postavení. Nemůže být člověku odebrána. ... To platí i pro pravděpodobné trvání individuálního lidského života. ... Vycházejí z představy ústavodárce, že je v povaze člověka si sám svobodně určovat svou identitu a volně rozvíjet, a že jednotlivec může požadovat, aby byl obecně uznáván v komunitě jako rovnocenný partner s vnitřní hodnotou, povinnost respektovat a chránit lidskou důstojnost obecně vylučuje činit z člověka pouhý objekt státu. Naprosto je zakázáno jakékoliv nakládání s lidmi ze strany orgánu veřejné správy, které by tuto jeho kvalitu jako subjektu práva, zásadním způsobem zpochybňovala tím, že by mu ubírala respekt k úctě, která patří každé lidské bytosti pro její vlastní příčinu na základě její osobnosti...."

„... (Ustanovení) zasahuje do rozsahu zaručeného základního práva na život jak posádky, tak cestujících letadel zapojených do zásahu a těch, kteří je chtějí použít proti lidskému životu Použití pravomoci k přímému působení ozbrojené síly na letadlo prakticky vždy vede k jeho pádu. To zase téměř jistě vede k smrti, to znamená ke zničení života všech jeho pasažérů.... V tomto extrémním postavení...jsou cestující a posádka obvykle v pro ně bezvýchodné situaci. Nemohou již nezávisle ovlivňovat své životní podmínky nezávisle na ostatních. To z nich činí nejen předmět činnosti pachatele. Stát, který v takové situaci používá defenzivní opatření, je také považuje za pouhé objekty své záchranné akce za účelem ochrany ostatních. Posádka a pasažéři se tomuto zásahu státu nemohou vzhledem k jimi v žádném případě nezaviněným okolnostem vyhnout, ale jsou mu bezbranně a bezmocně vystaveni s tím, že budou dohromady s letadlem úmyslně sestřeleni a následně s pravděpodobností hraničící s jistotou zabití. Toto zacházení nevnímá postižené osoby jako subjekty s důstojností a nedotknutelnými právy. Tím, že jejich usmrcení je použito jako prostředek k záchraně ostatních, jsou zároveň využity jako věci a zbaveny svých práv; když stát s jejich životem jednostranně naloží, zároveň pasažérům letadla, kteří jsou sami oběťmi potřebujícími ochranu, upře jejich vlastní hodnotu, která jim patří pro jejich samotné lidství. ... (J)e naprosto nemyslitelné na základě zákonného zmocnění záměrně zabít nevinné lidi, kteří jako posádka a cestující uneseného letadla nachází v pro ně beznadějně situaci....“

„... Nelze tedy předpokládat, že by osoba, která nastoupila do letadla jako člen posádky nebo cestující, souhlasila při startu s jeho sestřelením a tedy s vlastním zabitím, pokud by se zapletla do leteckého incidentu, který by vyústil v obranné opatření. Takový předpoklad je bez realistického podkladu a nic víc než životu cizí fikce. Také názor, že ti, kteří zůstávají přítomní na palubě letadla, které má být použito proti životu jiných lidí, jsou již odsouzeni k smrti, neubírá zabití nevinných lidí v beznadějně situaci spojenému s intervencí podle tohoto ustanovení povahu porušení důstojnosti těchto lidí. Lidský život a lidská důstojnost mají stejnou ústavní ochranu bez ohledu na trvání fyzické existence jednotlivce. Ti, kteří to popírají nebo zpochybňují, ubírají těm, kteří jsou stejně jako oběti letadla únosu v naléhavé situaci bez alternativy, právě tu úctu, která jim náleží právě kvůli jejich lidské důstojnosti ...

... Konečně (předmětné ustanovení) nemůže být odůvodněno povinností státu chránit ty, proti jejichž životu má být použito letadlo jako zbraň. Uložení a nasměrování ozbrojeného letadla podle tohoto ustanovení nezohledňuje, že i oběti útoku, kteří jsou v letadle drženi, mají nárok na ochranu svého života. Nejen, že je jim tato ochrana ze strany státu odpírána, ale i samotný stát zasahuje do života těchto bezbranných lidí. Tímto každý postup ignoruje subjektivní pozici

těchto lidí způsobem, který je neslučitelný s(e) ... zákazem zabíjení, který z toho vyplývá pro stát. Nic na tom nemění to, že se tím má chránit a zachovat životy druhých."

„Kdo, který stejně jako ti, kteří chtějí zneužít letadla jako zbraň pro zničení lidského života, protiprávně zaútočí na právní statky druhých, není zásadně zpochybňován ve své kvalitě jako pouhý předmět státní akce, pokud se stát brání proti protiprávnímu útoku a snaží se jej odvrátit při plnění své povinnosti chránit ty, jejichž život má být vyhlazen. Naproti to přesně odpovídá postavení útočníka jako subjekty, když se mu osobně připisují důsledky jeho sebeurčujícího chování a on je veden k odpovědnosti za události, které nastartoval. Proto není jeho právo na respekt k vlastní lidské důstojnosti narušováno....

...(P)achatelé (svým jednáním) zapříčinili nezbytnost státních zásahů a mohou kdykoli odvrátit tento zásah tím, že se zdrží realizace svého zločineckého plánu. Ti, kdo ovládají letadlo, jsou ti, kteří určují průběh událostí na palubě, ale také na zemi. ... Pokud ti, kteří mají letadlo ve své moci, je nechtějí použít jako zbraň, ... mohou ... snadno dát najevo spoluprací, například otočením nebo přistáním stroje, aby bylo zjištěno, že nepředstavují žádné nebezpečí.... K jejich zabití může dojít, pouze pokud je zřejmé, že budou používat letadla, která řídí k zabíjení lidí, a pokud se k nim budou držet, a to i přesto, že si jsou vědomi svého smrtelného nebezpečí. To snižuje váhu zásahu základních práv namířeného proti nim.“

(zdroj: rozsudek německého Spolkového ústavního soudu sp. zn. 1 BvR 357/05 ze dne 15.2.2006)